

TYÖTTÖMYYDEN ODOTTE JA KOHTAANTO

PERTTI HONKANEN

Talouspoliittisessa keskustelussa työttömyys nähdään usein yhtenä epätasapaino-ongelmana muiden joukossa. Se rinnastetaan inflaatioon, vaihtotaseen vajaukseen tai julkisen sektorin velkaantumiseen. Nykyisin keskustellaan usein siitä, pitäisikö inflaatio vai työttömyys nähdä talouden suurimpana ongelmana (ks. esim. Moosa 1997). Tunnetusti Emu-projektissa on määritelty ehtoja ja kriteerejä inflaatiolle, valuuttakurssien vakaudelle ja julkisen talouden tasapainolle, mutta ei työttömyydelle.

Valtiovarainministeriön julkaisuissa puhuttiin 1990-luvun alkupuolella toisinaan talouden ”kolmoisvajeesta” (Talouspolitiikan linja, 1993, 24): ”Vaihtotase on alijäämäinen, budjettivaje suuri ja työttömyys erittäin korkea.”

Tällainen näkökulma saattaa häivyttää tärkeän seikan. Työttömyys poikkeaa muista talouden epätasapainoilmiöistä siinä, että se vaikuttaa välittömästi kielteisesti sen kohteeksi joutuneiden ihmisten elämään. Vaikutukset eivät rajoitu tulojen menetykseen, vaan ne tuntuvat heti jokapäiväisessä elämässä, ajankäytössä, koko elämän rytmittymisessä ja sosiaalisissa suhteissa. Työttömyys jakaa ihmiset kahteen kastiin: niihin, joilla on työtä, ja niihin, joilla ei ole. Tältä pohjalta syntyy leimautumisen mahdollisuus ja koko joukko muita ongelmia. Vaikutukset ihmisen oman arvonannon ja itsetunnon kannalta voivat olla tuhoisiaakin.

Sen sijaan esimerkiksi vaihtotaseen vajakseella tai valtion velalla ei ole tällaisia välittömiä kielteisiä vaikutuksia. Vaikutukset syntyvät välillisesti erilaisten taloudellisten muutosten ja talouspoliittisten päätösten kautta. Vaikka rajulla inflaatiolla ja etenkin

hyperinflaatiolla on kiistämättä haitallisia vaikutuksia, on myös ilmeistä, että inflaation seuraukset voivat olla kansalaisten kannalta varsin siedettävät. Näin on varsinkin, jos tulot seuraavat rahan arvon heikentymistä ja jos sosiaaliturva on sidottu hintaindeksiin. Inflaatio tuskin leimaa ihmisiä samalla tavalla kuin työttömyys inflaatiosta kärsijöiksi ja inflaatiosta selviytyviksi.

Muiden taloudellisten epätasapainoilmiöiden, kuten ulkomaankaupan epätasapainon, kielteiset vaikutukset ihmisten elämässä realisoituvat konkreettisimmin silloin, kun ne johtavat työttömyyteen.

Marx huomautti vuoden 1844 taloudellisuusfilosofisissa käsikirjoituksissaan, että tarkasteltaessa koko tuotannon olennaista tulosta – *ihmisten olemassaoloa* – kysynnän ja tarjonnan epätasapaino saa ehdottomimman ilmauksensa (Marx 1970, 208). Näin työttömyys erottui Marxilla jo siinä vaiheessa talouden erityiseksi epätasapainoksi. Työvoiman kysynnän ja tarjonnan epätasapaino markkinoilla on aivan eri asia kuin jonkin yksittäisen tavaran tai vaikkapa rahan kysynnän ja tarjonnan epätasapaino.

Tämä viittaus Marxiin kytkee ongelman taloustieteen suuntauksien erilaisiin lähtökohtiin ja teoreettisiin perusteisiin. Jos työ – tai ihmisen suhde työhön – nähdään vain yhtenä ”utiliteettina” (tai työn tekijän kannalta pikemminkin disutiliteettina, epähyötynä ja haittana) utiliteettien rajattomassa maailmassa, työttömyyttä ei ehkä pidetä sen kummempaan ongelmana kuin epätasapainoa minkä tahansa hyödykkeen markkinoilla.

Työttömyys merkitsee myös ilmiselvästi potentiaalisen tuotannon menetystä. Talouden muiden epätasapainoilmiöiden vaikutus tuo-

Taulukko 1. Työmarkkina-aseman odote ja työttömyysaste

vuosi	työttömyys-		odote vuosina	
	aste %	työvoimaan kuuluminen	työllisyys	työttömyys
1990	3,4	34,9	33,6	1,2
1991	7,6	34,4	31,8	2,7
1992	13,1	35,1	30,4	4,7
1993	17,9	33,6	27,5	6,1
1994	18,4	33,4	27,1	6,3
1995	17,2	33,6	27,6	6,0
1996	16,3	33,7	28,0	5,7

Odotteet on laskettu Tilastokeskuksen väestö- ja työvoimatilastoista. 65–74-vuotiaiden ikäryhmän on oletettu kuuluvan kokonaisuudessaan ikäryhmään 65–69-vuotiaat.

tantomahdollisuuksien realisoitumiseen on paljon epäselvempi ja joka tapauksessa välillisempi.

TYÖTTÖMYYSAJAN ODOOTE

Työttömyys mitataan yleensä työttömien lukumääränä tai työttömyysasteena, työttömien osuutena työvoimasta. Seuraavassa esitetään kuitenkin vaihtoehtoinen mitta, työttömyysajan odote, joka antanee konkreettisemmän kuvan työttömyyden vaikutuksista ihmisten elämässä. Tavanomaisiin tilastolukuihin verrattuna se kertoo ehkä havainnollisemmin, miten työttömyys vaikuttaa ihmisten elämään ja koko elinkaareen. Esikuvana ovat mm. eläkeajan odotetta ja toimintakykyisen elinajan odotetta koskevat laskelmat, joita viime vuosina on esitetty suomalaisessa kirjallisuudessa (ks. Hytti 1994 & 1995a & 1995b; Sihvonnen & al. 1994).

Tällaisten laskelmien pohjana on ns. elinajan taulu, jota kutsutaan myös eloonjäämis- ja kuolleisuustauluksi. Se johdetaan eri ikäluokkien kuolleisuutta kuvaavista luvuista,

joiden pohjalta lasketaan, miten moni jonakin vuonna syntyneistä esim. 100 000 ihmisestä on elossa x vuoden kuluttua. Tärkein elinajan taulusta laskettava tunnusluku on elinajan odote, joka tarkoittaa jonakin vuonna syntyneiden odotettavissa olevaa eli todennäköistä elinaikaa. Elinajan taulu on samalla esimerkiksi stationaarisesta väestömallista. Jos kuolleisuus pysyy eri ikäluokissa vakiona, elinajan taulu kuvaa väestön pysyvää ikärakennetta (elinajan taulun laskemisesta ks. esim. Haimi 1987, 188–201).

Kun edelleen tiedetään esimerkiksi työttömien osuus kustakin ikäluokasta, voidaan laskea esimerkiksi työttömyysajan odote. Intuitiivisesti voidaan helposti päätellä samankaltainen laskelma ja likiarvo. Jos keskimääräinen odotettavissa oleva elinaika on esimerkiksi 75 vuotta, työvoiman osuus väestöstä vaikkapa 40 prosenttia ja työttömien osuus työvoimasta esimerkiksi 10 prosenttia, on ilmeistä, että työttömyysajan odote on suunnilleen $0,1 \cdot 0,4 \cdot 75$ vuotta = 3 vuotta. Toisin sanoen pysyvä 10 prosentin työttömyys merkitsisi tällöin väestörakenteen pysyessä muuten ennallaan sitä, että jokainen olisi elämänsä aikana keskimäärin 3 vuotta työttömänä.

Elinajan taulun avulla tällainen laskelma voidaan tehdä kuitenkin täsmällisemmin. Työttömyysajan odote voidaan myös jakaa tarkasti eri ikäluokille. Sitä paitsi intuitiivisessa laskelmassa on ensin tiedettävä elinajan odote, joka lasketaan nimenomaan elinajan taulun avulla.

Taulukossa 1 on tällä tavoin laskettuna työvoimaan kuulumisen, työllisyyden ja työttömyyden odotteet vuosiksi 1990–1996 Suomessa. Taulukosta 1 nähdään, että näinä vuosina työvoimaan kuulumisen odote on vaihdellut 33 vuodesta 35 vuoteen. Toisin sanoen nykyisellä menolla suomalaisten voidaan odottaa olevan työmarkkinoilla keskimäärin 33–35 vuotta. Huomataan heti, että aika on selvästi lyhyempi kuin täyteen vanhuuseläkkeeseen oikeuttava 40 vuoden työssäoloaika.

Tämä työmarkkinoilla olemisen odote voidaan edelleen jakaa työssäolo- ja työttömyys-

aikaan. Vuonna 1990 työttömyysajan odote oli 1,2 vuotta, mutta sen jälkeen se kohosi nopeasti. Vuosina 1992–1996 se oli 5–6 vuotta. Suurimmillaan työttömyysajan odote on ollut 6,3 vuotta (kuvio 1). Tämä tulos voidaan sanoa selväkielisemmin seuraavasti: jos viime vuosien kaltainen massatyöttömyys olisi pysyvä olotila, keskimäärin jokainen suomalainen olisi elämänsä aikana 5–6 vuotta työttömänä. Toisin päin sanottuna se merkitsee, että ihmisten keskimääräinen aktiivinen työllisyysaika jää 27–28 vuoteen, noin kolmanteen osaan koko elinajasta. (Elinajan odote on uusimman, vuotta 1996 koskevan taulun mukaan 76,8 vuotta.)

Taulukossa 2 työttömyysajan odote on jaettu eri ikäryhmiin. Jakauma on jonkin verran tasaisempi kuin työttömyysasteiden jakautuma. Työttömyysaika kertyy kaikissa ikäryhmissä, mutta eniten 20–24-vuotiailla ja 55–59-vuotiailla, jotka erottuvat selvimmän riskiryhmiksi.

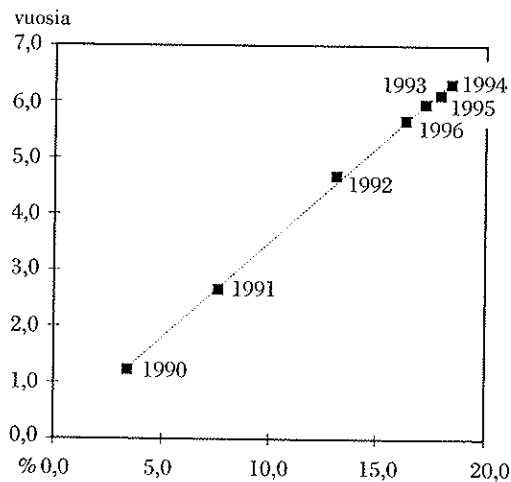
Tällaisesta laskelmasta voidaan tehdä aluksi yksi hyvin selvä päätelmä. Pysyvä joukko-työttömyys voi muuttaa hyvin tuntuvasti laajojen ihmisjoukkojen elämänuria ja elinkaaria. Pitkäaikaistyöttömyys ei olisi enää jokin pienen ryhmän erityisongelma, vaan keskimäärin katsoen pitkäaikaistyöttömyyden riski koskee koko väestöä. Tai ainakin keskimäärin jokainen olisi useita vuosia työttömänä aktiivisen työmarkkina-uransa aikana. Jos tämä työttömyys toteutuu lyhyissä pätkissä, kyse ei vielä ole pitkäaikaistyöttömyydestä, mutta ymmärrettävästi hyvin monen kohdalla ”pätkätyöttömyys” voisi muuttua helposti pitkäaikaistyöttömyydeksi.

Keskimääräislaskelma on kuitenkin yhdes-
sä suhteessa pettävä. Työttömyyden riski ei jakaudu tasaisesti kaikkien kesken. Se on vain teoreettinen ääritapaus. Toinen ääritapaus olisi tilanne, jossa kaikki työttömät olisivat elinikäisesti työttömiä. Todellisuus on näiden ääritapausten välissä, ja osa ihmisistä ei koskaan joudu työttömiksi. Jos esimerkiksi puolet väestöstä välttyy työttömyydeltä kokonaan, edellä mainittu 5–6 vuoden työttömyysodote muuttuu väestön toisen puoliskon kohdalla

Taulukko 2. Työttömyysajan odote eri ikäluokissa 1996

ikä- luokka	odote vuosia	työttömyys- aste %
15–19	0,3	29,1
20–24	0,8	26,7
25–29	0,7	17,0
30–34	0,6	14,7
35–39	0,6	12,7
40–44	0,6	13,0
45–49	0,5	12,8
50–54	0,6	14,1
55–59	0,9	27,7
60–64	0,2	16,3
yhhteensä	5,7	16,3

Kuio 1. Työttömyysaste ja työttömyysajan odote (vuosina)

10–12 vuoden työttömyysodotteeksi. Näin pitkäaikaistyöttömyyden riski muuttuu vieläkin ilmeisemmäksi, mutta se koskee enää ”vain” puolta väestöstä.

Emme kovin tarkkaan tiedä, kuinka suuri osa väestöstä välttyy työttömyydeltä kokonaan. Viime vuosina tehdyt lama- ja työttömyystutkimukset antavat siitä kuitenkin viitteitä. Esimerkiksi Tilastokeskuksen vuonna 1995 julkaiseman tutkimuksen mukaan vuoden 1994 alussa puolet työikäisten kotitalo-

uksista oli sellaisia, joissa työttömyyttä ei ollut koettu 1990-luvulla (Kotitaloudet..., 1995, 29). Toiseen puoliskoon kotitalouksista eli noin 800 000 kotitalouteen työttömyys taasen kohdistui näinä vuosina.

Tällainen laskelma ja työttömyysajan odotteen käsite auttavat ymmärtämään, että vakavan joukkotyöttömyyden oloissa pitkäaikais-työttömyyden poistamiseksi eivät riitä pitkäaikaistyttömiin kohdistuvat erityistoimet. Toimet ja lupaukset pitkäaikaistyöttömyyden alentamiseksi voivat silloin olla vain harhaa tai itsepetosta. Olennaista on koko työttömyysasteen alas painaminen, jos pitkäaikais-työttömyyttä halutaan vakavasti torjua. Pitkäaikaistyöttömyyden katkominen lyhyillä työsuhteilla tai vaikkapa koulutuksella voi olla näennäistä helpotusta, jos lopputuloksena on silti usean vuoden työttömyys.

Edellä sanottuun on huomautettava, että laskelmat on tehty Tilastokeskuksen työvoimatilastojen pohjalta. Jos lähtökohdaksi otetaan työministeriön rekisteröimä työttömyys tai jos mukaan otetaan myös erilaisia piilotyöttömien ryhmiä, työttömyysajan odotteisiin tulee helposti 1–2 vuotta lisää.

Jos työttömyysaste on kahdessa maassa sama, pidempi elinikä tai suurempi työvoimaisuus merkitsee absoluuttisesti pidempää työttömyysajan odotetta verrattuna maahan, jossa nämä tunnusluvut ovat alhaisemmat muiden ehtojen ollessa yhtäläiset. Erot eivät ole välttämättä dramaattisia, mutta esimerkiksi Ruotsissa työttömyysajan odote on jonkin verran pidempi kuin Suomessa työttömyysasteen ollessa sama. Siten eliniän pidentyminen ja ”työpainotteinen” työvoimapolitiikka voivat johtaa siihen, että pieniltä näytävät työttömyysasteet merkitsevät ihmisten elämässä absoluuttisesti pidempiä työttömyysjaksoja kuin aikaisemmin tai johonkin muuhun maahan verrattuna.

Voidaan väittää, että työttömyysajan odote on harhaanjohtava mittari käsiteltäessä lyhytaikaisia työttömyyden vaihteluja. Jos työttömyys vain lyhytaikaisesti kohoaa korkealle tasolle ja sen jälkeen alenee, suuret työttö-

myysajan odotteet eivät ehdi realisoitua. Työttömyysajan odote sopiikin paremmin pitkäaikaisen joukkotyöttömyyden seurausten kuvaamiseen.

KOHTAANTO

Edellä jo asetettiin kysymys siitä, keihin ja kuinka suureen osaan väestöstä työttömyys kohdistuu, eli mikä on työttömyyden kohtaanto ja jakauma. Työttömyyden kohdistumista eri väestöryhmiin on tutkittu paljonkin. Sitä tilastoidaan kuukausittain ammatin, toimialan, sukupuolen, iän, asuinpaikan, koulutuksen ym. mukaan. Tilastoista ei kuitenkaan nähdä suoraan, mikä on ollut työttömäksi joutuneiden tulotaso ennen työttömäksi joutumista.

Yksi välillinen työttömyyttä edeltäneen tulotason mittari on ansiosidonnaisen päivärahan perusteena oleva palkka, jota sosiaali- ja terveysministeriö tilastoi vuosittain. Näiden tilastojen pohjalta on taulukossa 3 laskettuna ansiosidonnaisen päivärahan perusteena olevan palkan mediaani vuosilta 1990–1996. Taulukossa 3 on myös arvio päivärahan keskiarvosta. Mediaani ja keskiarvo on arvioitu interpoloimalla sosiaali- ja terveysministeriön taulukosta, johon päivärahan saajat on luokiteltu päivärahan perusteena olevan kuukausipalkan suuruusluokan mukaan, tiheimmillään 1 000 markan välein.

On otettava huomioon, että päiväraha voi perustua palkkaan, jota työtön on nauttinut kauan ennen tilastointivuotta. Lisäksi vuodesta 1993 lähtien tilasto koskee palkkaa, josta on vähennetty osa palkansaajien eläke- ja työttömyysvakuutusmaksun perusteella. Vuonna 1993 tämä vähennys oli 1,5 prosenttia, vuonna 1996 jo 4,5 prosenttia.

Näistä varauksista riippumatta on hyvin selvää, että päivärahan perusteena oleva palkka (päivärahapalkka) alittaa tuntuvasti keskimääräisen tilastoidun palkkatason. Mediaanipalkka jää 6 000 markan kuukausipalkan tuntumaan. Näin on tapahtunut kaikkina

Taulukko 3. Ansiopäivärahan perusteena oleva palkka

vuosi	päivärahopalkan mediaani mk	päivärahopalkan keskiarvo A mk	kaikkien palkan-saajien keskipalkka B mk	A/B %
1990	5 041	7 182	8 668	82,9
1991	6 082	7 661	9 223	83,1
1992	6 457	8 073	9 434	85,6
1993	6 497	8 077	9 565	84,4
1994	6 367	7 996	9 763	81,9
1995	6 144	7 708	10 203	75,5
1996	6 234	7 792	10 600	73,5

Päivärahopalkan mediaani ja keskiarvo on arvioitu sosiaali- ja terveysministeriön tilastoista, joissa päivärahasaajien lukumäärät on esitetty palkan suuruusluokan mukaan. Mediaani on tarkempi arvio kuin keskiarvo.

vuosina 1990–1996. Laman alkaessa päivärahopalkka nousi, mikä viittaa siihen, että aikaisempaa parempipalkkaisia työntekijöitä joutui työttömiksi. Laman hellittäessä päivärahopalkka on jälleen alentunut. Ne, jotka ovat tulleet työttömiksi paremmin palkatuista töistä, ovat luultavasti saaneet helpommin töitä. Nämä ovat olettamuksia, joita olisi syytä testata tarkemmilla tilastollisilla selvityksillä.

Työttömyyden torjuntakeinoksi esitetään usein sosiaaliturvan tason alentamista tai palkkojen alentamista – tai sitten kumpaakin keinoa. Toisaalta oletetaan, että alempi sosiaaliturva kannustaisi työttömiä etsimään aktiivisemmin töitä ja vastaanottamaan myös pienempipalkkaisia töitä. Toisaalta lähdetään siitä, että palkkojen ollessa pienempiä työnantajat voivat palkata enemmän työntekijöitä ja että tällöin kansainvälinen kilpailukyky paranisi.

Sosiaaliturvan ja vähimmäispalkkojen taso kulkevat käsi kädessä, sillä sosiaaliturva sääntelee alimpien mahdollisten palkkojen tasoa ja toisaalta alimmat palkat on otettava huomioon sosiaaliturvan vähimmäistasoa määriteltäessä.

Jos sosiaaliturvan ja palkkojen alentaminen omaksutaan työllisyyspolitiikan keinoksi,

kohteena ovat sellaiset työntekijöiden ja työttömien ryhmät, jotka muutenkin ovat pienituloisia. Pienipalkkaisista töistä alhaisen työttömyysturvan varaan joutuneiden sosiaaliturvaa olisi alennettava, jotta nämä työttömät ottaisivat vastaan vielä pienipalkkaisempia töitä kuin ne työt, joista he alun perin ovat joutuneet työttömiksi. Ja samalla olisi kaiketi alennettava niiden sosiaaliturvaa, jotka eivät ole ansiosidonnaisen turvan piiriin edes vielä päässeet tai ovat siitä jo pudonneet.

Tämä johtopäätös on looginen, kun otetaan huomioon työttömyyden kohtaanto tuloasteikolla. Suurten palkkojen alentaminen tai hyvätuloisten sosiaaliturvan alentaminen kohdistuisi aivan eri ryhmään. Kannustusajattelun ja edellä esitetyn tilaston valossa ponnistukset menisivät silloin hukkaan.

Eri asia on sitten, pitääkö kannustusteoria paikkansa ja onko sen pohjalta esitetty ohjelma oikea. Edellä pyrittiin vain selvittämään, mihin se johdonmukaisesti sovellettuna johtaa. ”Pienet tulot ovat liian suuria”, on kannustusteoriasta loogisesti seuraava väittämä, jota työttömyyden rakenteen tutkiminen tukee. Ja mitä suurempi on työttömyysprosentti, sitä suurempi osa väestöstä joutuisi tällaisen logiikan piiriin.

KIRJALLISUUS

Haimi, Olli: Väestöntutkimus. Periaatteet ja menetelmät. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto, 1987

Hytti, Helka: Odotettavissa oleva elinaika, aktiiviaika ja eläkeikä. Kansaneläkelaitoksen tilastokatsaus 1994: 1, 6–13

Hytti, Helka: Eläke- ja aktiiviajan muutokset 1970–2020. Hyvinvointikatsaus 1995: 1. 1995a

Hytti, Helka: Elinajan taulun monitilamallin soveltaminen eläke- ja aktiiviajan odotteisiin. Kansaneläkelaitoksen tilastokatsaus 1995: 1. 1995b

Kotitaloudet ja taloudellinen muutos 1990-luvulla. Tilastokeskus. Tulot ja kulutus 1995: 5

Marx, Karl: Ökonomisch-philosophische Manuskripte. Geschrieben von April bis August 1844. Nach der Handschrift. Leipzig: Philipp Reclam jun., 1970

Moosa, Imad A.: On the costs of inflation and

unemployment. *Journal of Post Keynesian Economics* 19 (1997): 4, 651–666

Sihvonen, Ari-Pekka & Valkonen, Tapani & Lahelma, Eero: Miesten ja naisten toimintakykyiset elinvuodet Suomessa 1986. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 31 (1994): 4, 326–340

Talouspolitiikan linja. Kansantalouden kehitys ja talouspolitiikka vuosina 1993–1997. Helsinki: Valtiovarainministeriö, 1993

Tilastot:

– Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaaliturva. Työttömyyspäivärahat, eri vuosilta

– Sosiaali- ja terveysministeriö/Vakuutusosasto/Anneli Sollo

– Tilastokeskus. Ansiotasoindeksi, eri vuosilta

– Tilastokeskus. Työmarkkinat 1997:16. Työvoimatilasto 1996

– Tilastokeskus. Väestö. Väestönmuutokset, eri vuosilta.